

Žarko JOVANOVIĆ naučni savetnik
 Institut za noviju istoriju Srbije
 Beograd

ČETNIČKI POKRET DRAŽE MIHAILOVIĆA U SRBLJI 1941. GODINE U SVETLU NEKIH DOKUMENATA

Apstrakt

U tekstu se govori o četničkom pokretu Draže Mihailovića, koji je nastao maja 1941. godine na Ravnoj Gori, u Srbiji, kao nacionalistički, monarhistički, antikomunistički i antifašistički pokret. Analizom primarnih istorijskih izvora nastojali smo prikazati koliko je ovaj pokret bio antifašistički i pokret otpora, kao i njegov odnos prema narodnooslobodilačkom partizanskom pokretu pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, kojemu, posle kratkotrajne saradnje, postaje najljući protivnik i takav ostaje tokom celoga rata.

Okupacijom Kraljevine Jugoslavije u kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. godine i njenim razbijanjem od strane okupatorskih snaga, kao i uspostavljanjem okupacione vlasti, Draža Mihailović, koji je sa grupom oficira jugoslovenske vojske izbegao zarobljavanje, aprila 1941. godine, prebacio se iz Bosne u Srbiju, na Ravnu Goru, gde je pristupio stvaranju svog političkog pokreta i vojnih formacija u cilju pružanja oružanog otpora okupatoru.

Istovremeno je i Komunistička partija Jugoslavije višala organizovane pripreme za oružanu borbu protiv porobljivača, a koje su postale intenzivnije posle napada fašističke Nemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941. godine. Početkom jula Politbiro CK KPJ doneo je odluku o pokretanju oružane borbe, koja ubrzo počinje napadima partizanskih jednica na okupatorsku živu silu i objekte.

Sa predznakom pokreta otpora javlja se i četnički pokret Koste Milovanića sa centrom na planini Vidojevici kod Prokuplja, koji ubrzo prelazi u kolaboraciju sa Nemcima. Javljaju se i razne četničke grupe: grupa generala Ljube Novakovića, popa Vlade Zečevića, poručnika Martinovića oko Krupnja, zatim četničke grupe u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, pa i Sloveniji. Sudbina ovih četničkih grupa biće različita. Neke će pristupiti partizanskom pokretu (popa Vlade Zečevića, poručnika Martinovića i dr.), neke četničkom pokretu Draže Mihailovića. Četničke grupe u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj formalno su od jeseni 1941. priznale Dražu Mihailovića kao svoga komandanta, dok su lično kolaborirale sa Nemcima i Italijanima.

O četničkom pokretu Draže Mihailovića kao antifašističkom pokretu i pokretu otpora nema mnogo podataka. Prvi podatak koji je zabeležen u literaturi, mada nema potvrdu u dokumentima nemačke komande toga vremena, vezuje se za vojničku grupu Draže Mihailovića koja je, 22 i 23. aprila 1941. godine, izvršila rušenje pruge Zavidovići-Han Pijesak u Bosni, a 23. aprila izvršila prepad na jednu nemačku kolonu šest kilometara severno od Han Pijeska.¹ Isti izvor navodi da je u prvim danima okupacije došlo u severoistočnom delu Srbije do neplaniranog sukoba Nemaca sa grupom jugoslovenskih vojnika koji su se skrivali po selima i tom prilikom je ubijen jedan nemački oficir a nekoliko vojnika ranjeno, što je navelo nemačkog komandanta Jugoistoka general-feldmaršala Maksimilijana fon Vajksa na odmazdu, 28. aprila 1941. godine.² Prema istom izvoru do prvog ozbiljnijeg sukoba između četnika i Nemaca došlo je 28. maja 1941. godine u Ljuljaci, na drumu između Kragujevca i Gornjeg Milanovca.³

U prvoj polovini juna 1941. godine iz Srbije je upućen tajnim kanalom jedan izveštaj Jugoslovenskom poslanstvu u Carigrad o akciji komunista i patriota. Taj izveštaj je 19. juna Poslanstvo prosledilo jugoslovenskoj vladi u Kairu. U izveštaju se navodi da su komunisti čvrsto povezani s patriotskim snagama u zemlji i da je moguće svakog dana očekivati sveopšti narodni ustanak, naročito onog trenutka kada Nemačka napadne Sovjetski Savez.⁴

Dokumenta jugoslovenske vlade u izbeglištvu iz tog vremena ne nagoveštavaju organizovanje bilo kakvog otpora okupatorskoj sili u zemlji. To potvrđuje telegram vladinog delegata za Bliski i Srednji istok Jovana Đonovića, odmah sutradan po napadu Nemačke na Sovjetski Savez, tj. 23. juna, predsedniku jugoslovenske vlade generalu Simoviću u kojem sugeriše, umesto oružanih akcija u zemlji, sledeće: "Treba uticati na raspoloženje našeg sveta da se ne zavarava eventualno propagandom spolja (nedostaje jedna reč - prim. aut.) i učini neuputnosti koje bi prouzrokovale teške žrtve, već da poslušna naše savete i naša uputstva. Ova uputstva treba da budu da mirno sačekaju događaje i da veruju da će u potrebnom trenutku dobiti direktive i sredstva za akciju".⁵ Dakle, stav jugoslovenske vlade u izbeglištvu bio je da se ne preduzimaju nikakve akcije dok se za njih ne dobiju direktive. Prema tome, ako je Draža Mihailović već bio stupio u kontakt sa Vladom u izbeglištvu on je sigurno bio upoznat sa ovim njenim stavom po pitanju pokretanja oružane borbe.

Prilikom posete predsednika jugoslovenske vlade generala Dušana Simovića i ministra spoljnih poslova Momčila Ninčića predsedniku britanske vlade Čerčilu, 26. juna 1941. godine, u razgovoru nije bilo čak ni aluzije na stvaranje bilo kakvog pokreta otpora u Jugoslaviji. Jedino je bilo reči, između ostalog, o formiranju jugoslovenske brigade i jedne vazduhoplovne jedinice pri engleskoj vojsci na Bliskom istoku.⁶

Stvaranje narodnooslobodilačkog pokreta pod rukovodstvom KPJ i započinjanje oružane borbe početkom jula 1941. godine, nemačka komanda u Srbiji registruje kao ozbiljan pokret otpora pod formulacijom "komunistički terorizam". Naime, izaslanik nemačkog Ministarstva spoljnih poslova u Beogradu

Feliks Bencler (Velix Benzler) izveštavao je, 12. avgusta 1941. godine, nemačku Vrhovnu komandu o sledećem: "Komunistički terorizam i akcije sabotaze, koliko se za sada može ustanoviti, vode po jednoobraznom planu, nastavljaju se i usmerene su protiv nemačkih oružanih snaga. Međutim, za sada se ne može dokazati da su zahvatili i srpske nacionalističke krugove".⁷

Naredni izveštaji nemačkog izaslanika Benclera nagoveštavaju buru na području Srbije koju Nemci uskoro neće moći kontrolisati. To potvrđuje i njegov telegram 27. avgusta 1941. godine, u kojem se kaže: "Od mog telegrama 12. avgusta situacija je postala još akutnija. Komunistički pokret se širi i deluje s nacionalističkim parolama kada počinju nailaziti na odziv. Beda srpskih begunaca iz Hrvatske i Mađarske, i njihove priče, samo dodaju ulje na vatru. Dodir s komunistima i drugim pobunjenicima u Makedoniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori itd., postaje sve težnji".⁸

Dakle, prvi otpor okupatorskim snagama u Srbiji pružio je tzv. "komunistički pokret", odnosno partizanski, koji je, po samoj oceni nemačke komande u Srbiji, postajao sve širi i opasniji. Stoga navedeni podaci u pomenutoj literaturi ne samo da nemaju potvrdu u nemačkim izvornim dokumentima, već je i sam Bencler, u svome izveštaju od 12. avgusta, kategoričan da nema dokaza - da je otpor zahvatio i nacionalističke krugove. To potvrđuje i izveštaj zvanične nemačke komande u Srbiji u kojem se tvrdi da do septembra 1941. godine nije bilo sukoba sa nacionalističkim snagama, pa kaže: "Pod uticajem nacionalnih kamufliranih komunističkih parola, pojedine četničke grupe takode zauzimaju stav protiv nemačkih okupacionih trupa, iako do sada nije došlo do sukoba sa njima".⁹

Ovakav zaključak nemačke komande potvrđuje tezu da su se u tom periodu centri četničkog pokreta Draže Mihailovića i Koste Milovanovića Pećanca uzdržavali od bilo kakve borbe protiv nemačkih okupacionih snaga, uz pravdanje težnjom da se sačuva srpski narod od "nepotrebnih žrtava", a da će nemačku silu slomiti i oslobodjenje doneti antihitlerovska koalicija. No, mora se istaći da su neki patriotski raspoloženi četnički odredi, saradujući sa partizanskim snagama, krajem avgusta i tokom septembra 1941. godine napadali na Nemce. Tako je nezavisni četnički odred potpukovnika Veselina Misite napao na Loznicu i tom prilikom zarobio 93 nemačka vojnika. Ovaj napad neki autori ocenjuju kao prvi sukob sa nemačkom oružanom silom. Međutim, u nekim "izvorima" se navodi da je Podgorska četa Valjevskog NOP odreda, još 12. jula 1941. napala na grupu od 12 Nemaca, u šumi Jautina kod Valjeva, i tom prilikom je zarobila. Nemce su razoružali i otpremili put Valjeva.¹⁰ To bi mogao biti prvi oružani napad na nemačku oružanu silu.

Bilo je i drugih napada četnika na Nemce, npr. kod Krupnja, Gornjeg Milanovca i Šapca. To potvrđuje i zapisnik sa sastanka Draže Mihailovića i predstavnika nemačke komande u Srbiji na čelu sa potpukovnikom Kogardom, u selu Divcima, kod Valjeva, održanog 11. novembra 1941. godine u večernjim satima, u kome je zabeleženo da je potpukovnik Kogard prilikom tih razgovora ukazao na zarobljavanje nemačkih vojnika kod Krupnja, Loznice i Gornjeg

Milanovca rečima: "Vaši četnici naneli su na taj način štetu nemačkom Vermahtu, primenjujući sredstva koja nisu u upotrebi regularnih trupa."¹¹ Draža Mihailović je tom prilikom pokušao da se opravda tvrdnjom: "Napad na Krupanj nije moje delo, već je to delo otpadnika poručnika Martinovića. Ali, moji ljudi su krenuli na Loznicu zato da je komunisti ne zauzmu. Napad na Šabac je delo neposlušnih elemenata. Tamo sam naredio povlačenje, jer je besmisleno napadati Šabac, ako se ne može zauzeti leva obala. Nikada nisam sklapao ozbiljne sporazume sa komunistima, jer oni se ne briu za narod."¹²

I pored svih uveravanja Draže Mihajlovića - da se on samo bori protiv komunista, a ne i protiv Nemaca, potpukovnik Kogard se nije mogao ubediti, jer je njegovo poverenje bilo izigrano prepadom četnika na Gornji Milanovac. Na tvrdnju potpukovnika Kogarda - da su tamo "nemački vojnici, pod izgovorom, da su ugroženi od komunista, bili obmanuti i zarobljeni" u odgovoru Draža, takode, opet nije priznao: "Ovaj slučaj mi nije poznat, po mom naređenju nije ispaljen ni jedan metak."¹³

Dok se u Jugoslaviji, a naročito u Srbiji, sve više širio plamen ustanka, vlada i njeni predstavnici u inostranstvu nisu imali skoro nikakvih vesti o zbivanjima u zemlji niti su čuli za bilo kog pokretača ustanka sve do kraja jula 1941. godine. Nasuprot upornog ćutanja nemačke štampe o ustanku u Jugoslaviji, u momentu prodiranja nemačkih trupa u dubinu teritorije Sovjetskog Saveza, snažan razmah oslobodilačke borbe u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije, jula i avgusta 1941. godine, brzo je našao širokog odeka u savezničkim zemljama pre svega u Sovjetskom Savezu, što je i razumljivo, jer je svaka akcija protiv sila Osovine cvde bila dobrodošla.¹⁴

Prve vesti o borbama u Jugoslaviji doneo je Radio-Moskva u emisiji, 27. jula 1941. godine od 9 časova, prenoseći saopštenje TASS-a: "U jednoj oblasti Jugoslavije pobunili su se Srbi i Crnogorci protiv okupatorskih trupa i naneli im velike gubitke..."¹⁵ Sutradan, 29. jula, Radio-London objavio je u emisiji od 23,15 časova sledeće: "Stalno stižu vesti o otporu koji narod daje u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Vojvodini i pored strahovitih represalija koje Nemci vrše. Ceo kulturni svet divi se ovom viteškom i borbenom duhu jugoslovenskih naroda."¹⁶ Radio-Moskva je, 29. jula, u emisiji od 23,30 časova javio da su se u Srbiji u "nekim selima seljaci naoružani lovačkim puškama, oduprli vojsci".¹⁷

Posle ovih prvih vesti usledile su brojne, posebno Radio-Moskve: 1, 5, 6, 8, 11 i 15. avgusta 1941. godine.¹⁸ Karakteristično je da se u tim vestima ne kaže ko tu borbu organizuje i vodi. Otpor daje "narod", ili "pobunjenici", ili "seljaci", dok se četnici i partizani ne spominju. Takode se ne spominju ni pukovnik Draža Mihailović, niti Josip Broz Tito, niti Komunistička partija Jugoslavije. Prema profesoru dr Jovanu Marjanoviću to je bila posledica određene politike koju su prema partizanskim odredima u Jugoslaviji u početku vodile pojedine savezničke zemlje. I prema našem mišljenju da su tu borbu vodile četničke snage Draže Mihailovića, koji je sebe već bio proglasio komandantom četničkih odreda ju-

goslovenske vojske, savezničke zemlje bi već objavile i naširko vodile propagandu.

Posle ovih prvih i neodređenih vesti o zbivanjima u Jugoslaviji od kraja jula i početka avgusta 1941. godine britanska komanda, uz saglasnost jugoslovenske vlade u Londonu, uputila je ekipu oficira u cilju hvatanja veze u Jugoslaviji. Grupu su sačinjavali major Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović, radio-telegrafista narednik Veljko Dragičević i engleski kapetan Hadson (Duane Tyrrell Hudson), koji je, kao rudarski inženjer, do rata radio u Srbiji. Početkom septembra 1941. godine grupa se iskrcala iz podmornice na obali kod Petrovca u Crnoj Gori, gde je prihvatio odred kapetana Arse Jovanovića. Crnu Goru je napustila 13. oktobra i preko Sandžaka je 25. oktobra stigla na Ravnu Goru u štab Draže Mihailovića. U Dražinom štabu su ostali Zaharije Ostojić, Mirko Lalatović i kapetan Hadson, dok je Veljko Dragičević ostao u Vrhovnom štabu NOVJ.¹⁹

U ovom periodu snažnog razmaha ustanka u Srbiji, to je načelnik vojnog štaba potpukovnik Gravenhorst, pišući 21. avgusta 1941. godine izveštaj u ime komandanta Srbije, o političkom stanju u Srbiji, između ostalog naglašavao: "Postoji mogućnost prelaženja četnika komunistima i obratno." Kao glavno područje nemira locira prostor "između Morave do Čuprije-Čačak-Užice-Drina-Sava do ušća Drine u Dunav."²⁰

U centru nemačke pažnje bili su četnici Koste Milovanovića Pećanca. Šef gestapoa u Srbiji dr Kraus je početkom ili sredinom avgusta 1941. godine u Nišu potpisao sporazum sa Kostom Milovanovićem Pećancem o borbi protiv partizana. Pećanac je, od 24 do 26. avgusta iste godine, održao sastanak sa četničkim vojvodama na planini Bukulji kod Arandelovca sa pozivom na borbu. Angažovanjem Pećančevih odreda za borbu protiv partizana Nemci su postigli izvestan uspeh u sprovođenju svoje politike "da sami Srbi tuku Srbe".²¹ Mada je u ovoj akciji tajno angažovao svoje vojvode, Kosta Milovanović je 27. avgusta 1941. godine uputio svoj "Proglas dragom narodu" u kome okupatore otvoreno uzima u zaštitu: "Od danas kada ja primam odgovornost pred našim narodom kazniće se smrću svaki ko bude pokušao da napadne državne i samoupravne objekte, železnice, mostove, puteve, državne zgrade i privatnu svojinu šteti i uništava, kao i sve što pripada okupatorskim vlastima".²²

Nemci su ostavljali na miru četnike Draže Mihailovića, ali su zatim svom žestinom nastupali protiv partizanskih snaga uz vršenje teške odmazde i zločina nad nekužnim stanovništvom u Užicu, selu Skeli kod Obrenovca, u selu Banji kod Arandelovca, kod Požege, u Prnjavoru u Mačvi i drugim mestima u Srbiji. Neuznemiravani od strane okupatorskih snaga, četnici Draže Mihailovića su relativno slobodno razvijali svoje akcije. Njih nisu uznemiravali ni partizanski odredi. Stoga su oficiri Draže Mihailovića u periodu jul-avgust 1941. godine nesmetano vršili "upisivanje seljaka" u četnike i imenovali poverenike-četovođe po selima zapadne Srbije, Šumadije i Pomoravlja, uz širenje propagande da "još nije vreme" za borbu, da su oni izaslanici Kralja koji će dati znak kad dođe čas, a da partizani samo nanose zlo narodu, jer izazivaju bes kod Nemaca koji će "zbog

partizana uništiti srpski narod".²³ Tu su u jednu ruku bili u pravu, jer su Nemci na svaku akciju partizana odgovarali strašnim represalijama uz odmazdu 100 Srba za jednog ubijenog nemačkog vojnika, paljenjem i uništavanjem materijalnih dobara. Ali, u mentalitetu srpskog naroda nije bila ropska pokorenost i poslušnost i da očekuje da mu neko drugi donese "svetu" slobodu. Odvajkada se za nju borilo, ne gledajući na žrtve i cenu. Sloboda mu je bila najdraža. Pa i ovoga puta.

U naznačenom periodu pokret Draže Mihailovića je stvarao svoje "gorske odrede" i povezivao manje četničke odrede, među kojima su bili najpoznatiji: Cerski četnički odred, odred pod komandom popa Vlade Zečevića, poručnika Ratka Martinovića i potpukovnika Misite, Rudnički četnički odred, Jaderski, Takovski, Jelički, Višegradski i dr., sa ukupno oko 3.000 boraca. Prema raspoloživim podacima u avgustu i septembru 1941. godine ovi odred su, sa retkim izuzetima, bivakovali po svojim logorima, naručivali od seljaka hranu i čekali da "kucne čas" za borbu. Međutim iz Jugoslavije odbegli saradnici Draže Mihailovića i drugi emigranti, kao i neki strani pisci u literaturi koja je izdata posle drugog svetskog rata, zastupaju stav da su četnici Draže Mihailovića prvi počeli borbu protiv okupatora, još pre partizana, ili u najmanju ruku zajedno sa njima.²⁴ Ovu tezu u potpunosti demantuje pomenuti nemački dokument sadržan u zapisniku od 11. novembra 1941. godine sa pomenutog sastanka u selu Divci Draže Mihailovića i njegovih saradnika sa predstavnicima nemačke komande u Srbiji, a odnosi se na izjavu pukovnika Branislava Panića, koji kaže: "Komunisti su bili prvi koji su počeli borbu, dok se Mihailović potpuno držao po strani i spremao se da udari u pravcu Bosne i Sandžaka. Hteo je da se osveti ustašama, koji su mučki poubijali stotine hiljada Srba".²⁵ Na istom sastanku u Divcima Draža Mihailović je pokušao da ubedi Nemce da su četnici bili uvučeni u ustanak i da nisu mogli ostati pasivni, da bi vođstvo pokrenutog srpskog naroda prepustili komunistima, što bi ih odvojilo od naroda. Takođe nisu želeli da komunistima u oslobođenim delovima zemlje prepuste vlast, jer su se plašili da će tamo komunisti na oslobođenom području zavesti teror.²⁶

Koliko su četnički, a koliko partizanski odredi bili aktivni u borbi protiv okupatora rečito govori jedan izveštaj Srpske zemljoradničke stranke koji je uputila 25. septembra 1941. godine jugoslovenskoj vladi u Londonu, preko svog člana dr Miloša Sekulića, u kome se kaže: "Ovakva četnička akcija ima defanzivan karakter i samo izuzetno vrši takozvanu sabotažu u zemlji. Ona je još uvek u fazi organizovanja i jedino kada dođe u dodir sa neprijateljem stupa u borbu".²⁷ A za partizansku akciju se kaže: "Komunistička akcija je ofanzivna. Odredi su rastureni po celoj Srbiji, Banatu i Crnoj Gori, a u poslednje vreme su se pojavili i u Zagrebu i Hrvatskoj, u Splitu i Dalmaciji, vrši se organizovanje u Makedoniji, pa čak i u Bačkoj i Slovenačkoj... Svi komunistički nastrojani i njihovi prijatelji, a ne samo organizovani komunisti, sve što je borbeno i ofanzivno, i traži odmah napad na Nemce, ulazi u ovu akciju. Može se reći da često imate samo komuniste na čelu, a njegov odred ni pojma nema o komunizmu".²⁸

Govoreći o odnosu Nemaca prema četničkom pokretu Draže Mihailovića u izveštaju se dalje navodi: "Za sada Nemci nisu gonili pristalice Mihailovićevog

pokreta (šem jednog slabog bombardovanja štaba na Ravnoj Gori) obzirom da ovi nisu preduzimali nikakve akcije protiv samih Nemaca (podvukao autor), smatrajući da je za to još suviše rano, a istovremeno čekajući na instrukcije Vrhovne Komande".²⁹

U istom izveštaju se navodi da Draža Mihailović, razradujući opšte zadatke svojih novoformiranih odreda, nastoji da ubedi izbegličku vladu da vodi borbu protiv Nemaca tako da ga zapamte i o tome kaže: "Jugoslovenska vojska smatra da treba da se bori do krajnje pobeđe nad Nemcima. Ona zna da nije u stanju osetno da utiče na razvoj događaja na glavnom frontu. Ona zna, da će pobeđu u koju je dubnoko uverena, izvojevati saveznici, ali je dužna - što čini - da da otpor gde god bude napadnuta i gde god može.

Prvi zadatak je da se održi red u zemlji i ne dozvoli nikakva pljačka niti razbojništvo.

Drugi zadatak je da se razoružaju Nemci i po mogućstvu pobiju, tako da dugo ostane sećanje u Nemačkoj kako su prošli Nemci koji su mučki napali mnogo slabijeg neprijatelja. Posejani grobovi Nemaca po zemlji treba da podsećaju na jednu od kazni, koju Nemci zaslužuju.

Treći zadatak da se kazne svi oni, koji su služili neprijatelju i pomagali ih u neprijateljskim odnosima prema stanovnicima Jugoslavije.

Shodno ovim ciljevima u zemlji se organizuju tri vrste četa na čelu sa oficirima - radi izvršenja pomenutih zadataka".³⁰

U četničkom izveštaju: "Situacija 1. oktobras 1941." (koji je iz Beograda preko Lisabona u London jugoslovenskoj vladi generala Simovića preneo student Gradimir Bajloni, iz poznate beogradske porodice Bajloni), se, pored već navedenog odnosa prema okupatoru i glavnim zadacima četničkih odreda kao jugoslovenske vojske, govori i o aktivnosti partizana: "Srbija - Komunistički odredi po celoj zemlji (vođe) otvorenu oružanu akciju i sabotažu protiv Nemaca, pod parolom borbe za oslobođenje - aktivni su i borbeni. Uglavnom razvijaju u zapadnoj Srbiji, kojom praktično gospodare".³¹

Prema navedenim izveštajima pokret Draže Mihailovića je u prvo vreme imao zadatak da organizuje svoje odrede i stvara organizaciju na terenu kako bi u određenom pogodnom trenutku "posle sloma nemačke vojske", održao "red i mir i vlast predao kralju". Osnovna karakteristika ovog pokreta je bila da oko sebe okupi one koji žele silom u prvom redu partizanskog (komunističkog) pokreta i navodne nacističke Nemačke i oslobođenje od okupatora, ali nije hteo ništa preduzimati protiv istog sve dok on na drugom mestu, izvan Srbije i Jugoslavije, ne bude slomljen.

Međutim, pojedini četnički komandanti imali su drugojačiji stav. Pod uticajem razvoja oružane borbe na terenu, odnosno snaga i uspeha partizanskih odreda i sami su osećali potrebu da se bore protiv okupatora, što Mihailović nije sprečavao. Tako je četnički komandant Cerskog četničkog odreda kapetan Račić

zatražio, u pismu od 25. avgusta 1941. godine, od Draže Mihailovića da odobri njegovu zajedničku akciju sa Podrinjskim partizanskim odredom u borbi protiv Nemaca. "Za sve vreme navedenih partizanskih akcija - kaže se u tom pismu - četnici Cerskog odreda držali su se shodno direktivama i naređenjima svojih predpostavljenih, po strani - pasivno, za koje je vreme izvršena puna organizacija... Moramo vas podsetiti na sledeću činjenicu: partizani su odlučno rešeni na konačnu borbu, bez obzira da li će četnici učestvovati ili ne. Takva situacija bi bila povoljnija za neprijatelja, a samim tim teža za narod. Otuda mi, kao zaštitnici naroda, predlažemo jedinstvenu akciju, koja će nam zagarantovati uspeh".³²

Nije poznato da li je Draža Mihailović odobrio tu saradnju, ali je Cerski četnički odred kapetana Dragoslava Račića učestvovao u oslobođenju: Krupnja, Stolica, Loznice, Banje Koviljače i Bogatića.³³

Takode je Kraljevački partizanski odred, 19. avgusta 1941. godine, vodio pregovore s četničkim vojvodom Vulom Vukašinićem i s njim potpisao sporazum o potrebi vođenja borbe protiv okupatora.³⁴ Do pregovora je došlo između predstavnika četničkog pokreta Draže Mihailovića i partizanskog pokreta u Toplici, 23. avgusta 1941. godine, i tom prilikom je postignut sporazum, o čemu je instruktor PK KPJ za Srbiju izveštavao: "Na sastanku je bilo reči o stavu jednog dela četnika koji ne odobravaju postupak K. Pećanca i o saradnji i zajedničkim akcijama nas i njih. Rečeno je (dogovoreno je) da u budućim akcijama polovinu ljudi šaljemo mi a drugu polovinu oni. U oružju postojaće uzajamna pomoć, kao i u ostalom materijalu i potrebama. Oni (četnici) su sa svoje strane osudili na smrt K. Pećanca i Ljotića. Mi ćemo nastojati da im pomognemo da izdaju letak protiv K. Pećanca. Četnici dobijaju skoro sve naše materijale".³⁵ Na području valjevskog okruga četnički odredi popa Vlade Zečevića i poručnika Ratka Martinovića bili su raspoloženi za borbu protiv okupatora. Kada im je četnička komanda Draže Mihailovića zabranila saradnju sa Valjevskim partizanskim odredom oni su prešli na stranu NOP-a.³⁶

Četnički odred potpukovnika Misite, protivno naređenju Ravne Gore, početkom septembra 1941. godine napao je Nemce i zauzeo Loznicu, što je iznenadilo štab Draže Mihailovića.³⁷ U istočnoj Srbiji je Ujevački četnički odred Leonida Plješkovića ostao veran saradnji sa Krajinskim partizanskim odredom i sa njim vodio zajedničke oružane akcije protiv okupatora.³⁸ Početkom oktobra 1941. godine u Čačku je bio formiran zajednički partizansko-četnički Operativni štab za napad na Kraljevo.³⁹ Štab Kragujevačkog NOP odreda je bio postigao uspešan dogovor sa četničkim komandantom poručnikom Smiljanićem o zajedničkoj borbi protiv okupatora.⁴⁰

U drugoj polovini septembra 1941. godine oslobođena je velika teritorija u zapadnoj i centralnoj Srbiji, sem gradova Valjeva, Šapca, Obrenovca, Lajkovca, Aranđelovca i Kraljeva, u kojima su se zadržale jake nemačke snage. Pošto je nemačka komanda krajem septembra i početkom oktobra 1941. godine pripremala veliku ofanzivu za povratak tih područja, to je Vrhovni štab NOVJ iz Krupnja, krajem septembra, uputio poziv Draži Mihailoviću na zajedničku borbu,

uz predočavanje opasnosti koja im preti ako izgube slobodnu teritoriju. Draža se saglasio sa tom ocenom i prihvatio da i četničke snage učestvuju u borbi protiv Nemaca.⁴¹

Bivši komandant Draže Mihailovića u Loznici, major Vojislav D. Pantelić o tome piše: "Oko 10. oktobra primio sam u Loznici naređenje pukovnika Mihailovića u kome je stajalo: da komuniste treba da smatramo kao svoje saveznike i da sa njima najprisnije saradjemo".⁴² Povodom Dražine odluke da četnici zajedno sa partizanima učestvuju u borbama protiv Nemaca ravnogorski list "Smrt ili sloboda" je pisao: "Srbi i braćo! U borbu! Na neprijatelja!", "Živela složna akcija svih Srba u borbi protiv neprijatelja - koji nas već pola veka ubija da bi preko naših leševa došao do bogatstva Balkana, Evrope i sveta".⁴³

Zahvaljujući tom sporazumu, po oslobodenju Krupnja, Stolica, Loznice, Banje Koviljače i Bogatića, Cerski četnički odred pod komandom kapetana Račića i četničkog "vojvode" Budimira Cerskog, učestvuje, 21. septembra, zajedno sa partizanskim snagama u napadu na nemačke snage u Šapcu. Međutim, odmah je Budimir Cerski sa svojom jedinicom napustio položaj, a ubrzo i jedinica kapetana Račića.⁴⁴ U borbama kod Krajevca i Valjeva zajedno sa partizanskim snagama učestvovalo je i oko 1.200 četnika Draže Mihailovića,⁴⁵ gde su takođe napustili položaje. Izvesne četničke snage uzele su, početkom oktobra 1941. godine, učešće i u borbama protiv Nemaca i kod Gornjeg Milanovca, gde je zarobljeno 200 nemačkih vojnika, dosta oružja i vojne opreme, kao i na reci Dobravi, u posavotamnavskom i pocerskom srezu.⁴⁶

Borbe četnika Draže Mihailovića protiv Nemaca u periodu jul-oktobar 1941. godine bile su pretežno vezane za zajedničke akcije sa partizanskim snagama, ali je bilo i samostalnih. Istina to je bio period više prisilne saradnje četnika i partizana, ali kod jednog dela i kao plod njihovog dobrovoljnog opredeljenja, s obzirom na veliki broj patriotski raspoloženih četnika, vojnika i oficira bivše vojske među njima, za borbu protiv okupatora. Međutim, Draža Mihailović nije bio tog stava, što potvrđuje i izjava poručnika Nikole M. Komadinića, data na saslušanju u Specijalnoj policiji Uprave grada u Beogradu, 19. maja 1942. godine u kojoj, pored ostalog, stoji: "Draža nije mislio da preduzima nikakvu akciju protiv okupatora, već je imao nameru da do kraja rata vrši samo organizaciju odreda i naroda, a da tek po završetku rata stupi i akciju i to u prvom redu protiv Hrvata, a da u Srbiji sačuva red i mir, pošto je smatrao da komunisti mogu izazivati nered i pokušati da uzmu vlast u svoje ruke".⁴⁷ A Dražin saborac četnički major Zvonimir Vučković je pisao: "Tako je pokret D.Mihailovića silom događaja, pre nego sopstvenom inicijativom, naveden da tokom septembra 1941. godine stupi u akciju i da njome vodi uz ogromne žrtve".⁴⁸ Drugi četnički komandant Pavle Mišković zapisao je sledeće: "Čiča (misli na Dražu - Ž.J.) je do poslednjeg trenutka izbegavao vratolomne borbe sa Nemcima bez ikakvog cilja i bio primoran da borbu prihvatiti".⁴⁹

Aktivno učešće četnika Draže Mihailovića u borbi protiv okupatora, iako u zajednici sa partizanskim snagama, bilo je kratkotrajno, posle čega je dosta

prikriveno saradivao sa okupatorima u sve otvorenijoj borbi protiv partizana kao svojih najvećih neprijatelja. Draža Mihailović je, u suštini, bio zakleti antikomunist i toliko je bio opsednut antikomunizmom da osnovni cilj njegove borbe nije bila borba protiv okupatora, već borba protiv komunista - partizana, protiv Hrvata, ustaša i Muslimana, tokom celog rata. Dakle, može se zaključiti da je četnički pokret Draže Mihailovića, sa nekim manjim izuzetkom, u suštini bio u defanzivi prema okupatorima, ali u ofanzivi prema partizanskom, odnosno komunističkom pokretu, koji se po njihovom (četničkom) priznanju jedini borio protiv okupatora i njihovih saradnika.

NAPOMENE

1. Radoje i Živan Knežević, Sloboda ili smrt, Sijetl, SAD, 1981, str. 18.
2. Zbornik NOR-a, t. I, knj. 20, str. 329. Prema Radoju i Živanu Kneževiću nemački general Kramer je uveo drastičnu meru da se za jednog ranjenog Nemca strelja 5 talaca, a za ubijenog strelja 10 talaca. Prema istom izvoru je, tek na Ninberškom procesu, rasvetljeno da je Hitler, čuvši za pobunu u Srbiji, u nastupu besa, lično svojom rukom na obe cifre dopisao po jednu nulu. Tako je nastala ta famozna Naredba od 16. septembra 1941. godine da se za jednog ranjenog Nemca strelja 50, a za ubijenog strelja 100 Srba. Isto, str. 23.
3. Isto, str. 18.
4. Jovan Marjanović, Prilozi istoriji sukoba NOP-a i četnika Draže Mihailovića u Srbiji, Istorija XX veka, Zbornik radova, knj. 1. (u daljem tekstu: Prilozi...) Beograd, str. 195-196. Arhiv Državnog sekretarijata inostranih poslova (u daljem tekstu: ADSIP), neregistrovan izveštaj Kraljevskog jugoslovenskog poslanstva u Carigradu, St. pov. br. 106, 19.VI 1941.
5. Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu: AVII), K-208-4-9.
6. AVII, K-206-4-17, Zabeleška o poseti g.g. Predsednika vlade generala Simovića i Ministra inostranih poslova dr Ninčića kod Predsednika engleske vlade g. Čhuechilla u 5 časova po podne u 10. Downing Street, 26. VI 1941.
7. AVII, Dokumenti nemačkih feldkomandi, pozadinsko područje okupiranih teritorija, Mik. T-501, rol. 246, snim. 83-85.
8. Isto, T-501, D. sv. XII, str. 308, kadar 334.

9. Isto, str. 411.
10. Pavle Petković, Tamnava u NOB-u, Beograd 1974, str. 165.
11. Citat iz Zapisnika objavljenog u Zborniku: Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941-1944. Arhivski pregled, Beograd 1976, (Priredivač prof. dr Jovan Marjanović (u daljem tekstu: Tajna i javna...), str. 18.
12. Isto, str. 19.
13. Isto, str. 21.
14. Čester Vilmot, Borba za Evropu, Subotica, 1956, (u daljem tekstu: Čester Vilmot, Borba za Evropu...), str. 80-81; Dr Jovan Marjanović, Ustanak. Narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, str. 136.
15. AVII, K-33-1, "Bilten", br. 20.
16. Isto, "Bilten", br. 21.
17. Isto, "Bilten", br. 22.
18. Isto, "Bilten", br. 39 i br. 44.
19. Radoje i Živan Knežević, n.d. str. 23.
20. Rokovni izveštaj za 21. VIII 1941, citat kod dr Jovana Marjanovića, n.d. str. 166-167.
21. Zbornik NOR-a, t. II, knj. 1, str. 38.
22. AVII, Nda-33-11-5.
23. Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 134.
24. To su dela: Branka Lazitscha, Knjiga o Draži, I, II, Vindzor, Kanada 1956; Konstantin Fotitch, La tragedie du General Draja Mihailovitch, Haut-PAYS 1946; Kruno Mengelo Dinčić, Le proces Tito-Mihailovitch, Paris, Societe d' Edition, Franceises et Internacionales 1950, i dr.
25. AVII, Mf. T-314. rol. 1454, snim. 1322.
26. Isto, snim. 1317 i 1321.
27. AVII, DM-VK-Y-46, Izveštaj...
28. Isto.
29. Isto.
30. Isto.

31. AVII, MR B/1, R 706: Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 185.
32. Zbornik NOR-a, t. I, knj. 1, str. 89.
33. Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 241.
34. AVII, F. NOP-a - 1986-2-3. Citat kod dr Jovana Marjanovića, n.d. str. 203.
35. Zbornik NOR-a, t. I, knj. 2, str. 65.
36. Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom, Ste-nografske beleške u izvodima, Beograd 1964, str. 111; Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 206.
37. Zbornik NOR-a, t. I, knj. 1, str. 87; AVII, F. NOP-a, br. 753, 1987-5-1.
38. Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 207; Đorđe Buzganović, Kra-jinski odredi 1941. Beograd 1952, str. 57-61.
39. Pavle Jakšić, Razvoj ustanka i borba oko Kraljeva 1941, VIG, br. 2, 1950, str. 14.
40. AVII, F. NOP-a, 1985/1-2.
41. Josip Broz Tito, Govori i članci, knj. I, Beograd 1959, str. 210.
42. Knjiga o Draži, I, izd. Vindzor, Kanada 1956, str. 163.
43. "Sloboda ili smrt", Ravnogorski četnički list, br. 2, 10.X 1941.
44. Pavle Josić, Hronologija NOP-a u Šabačkom okrugu, Godišnjak 1A, Šabac 1964, I, str. 188.
45. Dr Jovan Marjanović, n.d. str. 243.
46. Isto.
47. AVII, Nda, k. 27, f. 1-25.
48. Zvonimir Vučković, Ustanak u zapadnoj Srbiji... Knjiga o Draži, I, izd. Vindzor, Kanada 1956 str. 131-134.
49. Pavle Mišković, Na Ravnoj Gori, Knjiga o Draži, I, izd. Vindzor, Kanada 1956, str. 64.

SUMMARY

Chetnik Movement of Draža Mihailović in Serbia in 1941. in the Light of Some Documents

Chetnik movement of Draža Mihailović was arisen in May in 1941. on Ravna Gora in Serbia with goal of waging military struggle against occupier. This

movement gathered officers, noncommissioned officers and soldiers of the past Yugoslav army, then, members of all bourgeois and farmers parties, city dwellers and peasants of all social layers. Chetnik movement was nationalist, monarchist, anticommunist and antifascist. At the beginning of the uprising in 1941, chetnik movement accepted cooperation with partisan movement leadership by the Communist Party of Yugoslavia. They together organized and carried out combat actions against armed occupying forces. In the available authentic documentation there are not dates about independent chetniks armed actions against occupier, except some statements in the emigration literature that are not checked.

According to his own account, Draža Mihailović was an embittered enemy of communism and partisan movement led by CPY. Because of the negotiations with Josip Broz Tito, at Struganik in September, 19th and at Brajići in October, 26th, 27th in 1941, Draža Mihailović had not succeeded to force himself as supreme commander of armed forces, he bowed to the German armed forces in Serbia, not for love, as he was speaking, but in order to get arms and ammunition. He wanted with armed occupying forces to destroy partisan movement, as a dangerous rival which was endangering power and monarchist governmental structure of Yugoslavia. After the partisans had been destroyed, he planned a struggle against the German, when they would be defeated by the Allies.